

ще й нині має серед українських дослідників — хоч і нечисленних, сторонників. Так прим. покійний проф. Ст. Томашівський у своїм відчиті „Десять літ українського питання в Польщі“ (урядженім 12. IV. 1929 р. в „Instytucie badań spraw mniejszości narodowych“ у Варшаві) виступив з твердженнями, що: 1) „українці — то національна індивідуальність цілком недавньої дати“, 2) що „первісна одноцільність Руси“ існувала довгий час, та 3) що процес „диференціації первісно одноцільної Руси“ „відбувався під сильним, може навіть і рішаючим впливом польської державности“, отже очевидно лише в „литовсько-польській добі“ нашої історії. Ці твердження одного з найздібніших, але рівночасно і найбільше сторонничих, найбільш тенденційних наших новіших істориків, по суті, недалеко відбігли від старого наївно-офіційного російського твердження, що „малороссы это тѣ же русскіе, только нѣсколько испорченныя польскимъ вліяніемъ за время польскаго владычества“. Згаданий відчит проф. Томашівського викликав у свій час гострі протести, але не стільки через своєрідні історичні концепції, скільки через політичні ідеї, висказані в тім відчиті; поза політичною дискусією з приводу цього відчиту, подані в нім історичні твердження проф. Томашівського лишилися майже непомічені, в кожному разі в наукових кругах не викликали ніякого відгону.

Та рік пізніше, в „Літературно-Науковім Віснику“, властиво, майже повторив історичні твердження Томашівського, хоч і в значно обережнішій формі, Мирон Кордуба у ст. „Найважніший момент в історії України“ (ЛНВ. 1930, кн. VI). В цій статті висказує він думку, що давна Русь, чи, інакше кажучи, вся давна східна Словянщина — під оглядом і політичним і церковним, і культурним — була єдиною одноцільною Руссю і що лише відірвання південно-західних руських земель від звязку з іншими руськими землями та об'єднання їх у литовській державі в 2-ій пол. XIV ст. послужило товчком до згуртування загорнених Литвою руських племен в окрему (од великоросів) етнічну групу і далі — до витворення окремої, спершу українсько-білоруської, потім української (й білоруської) нації. Цим разом спроба відродження гіпотези про існування національної чи етнічної одности всіх східних слов'ян у давній добі (до XIV—XV ст.) викликала рішучий протест з боку цілого ряду визначних українських учених. 11. й 18. XI. 1930 р. відбулася в „Українським Історично-Фільологічним Товаристві“ в Празі дискусія на тему „Откоуду єсть пошьла руская земля“ (з приводу згаданої статті М. Кордуби), в якій взяли участь найбільший наш сучасний язикознавець і один з найвизначніших взагалі наших учених академік Степан Смаль-Стоцький, археолог проф. В. Щербаківський, др. С. Наріжний, проф. М. Славинський, др. К. Чехович, др. П. Феденко, доц. Ф. Слюсаренко, проф. С. Шелухин та інші, котрі піддали ріжносторонній найгострішій критиці твердження Кордуби (особливо цінні зауваження подали академік Ст. Смаль-Стоць-

кий і проф. Щербаківський)¹⁾; крім того, на сторінках „Діла“ з критичними увагами з приводу статті Кордуби виступив проф. М. Чубатий²⁾). Дискусія викликала значне заінтересування й серед широких кругів нашої інтелігенції. І всетаки, на наш погляд, хоч у цій дискусії взяло участь більш десяти працівників нашої науки, питання про початки українського народу та про взаємовідносини його в давніх часах з іншими сх.-слов'янськими народами ще не освітлено повно і всебічно. Не використано належним способом цінних дослідів і висновків найбільших сх.-слов'янських археологів, великоруських учених М. Ростовцева й О. Спицина; майже без уваги залишено й дуже важні історично-правничі студії й висліди найвизначніших великоруських істориків права Сергєєвіча, Дьяконова та ін.; не узгляднено й праць славнозвісного мовознавця й літописознавця О. Шахматова й багато ін.; не звернено уваги на одну з найцікавіших памяток старовеликоруської літератури „Слово о погыбели земли Руской“ (XIII ст.), котре свідчить, що вже в середині XIII ст. (якщо не раніш) починала формуватися окрема великоруська літературна мова; неясно представлено державні взаємовідносини між окремими сх.-слов'янськими землями в IX—XIII ст.; а головне — зовсім не з'ясовано генези ідеї єдиної Русі. Тому гадаємо, не буде зайвим переглянути ще раз питання про походження й початки українського та інших східно-слов'янських („руських“) народів, але заздалегідь застерігаємося, що вже з огляду на розмір нашого літературно-наукового місячника, ми не зможемо освітлити сього питання всебічно.

Як відомо, майже всі європейські народи повстали через асиміляцію ріжних давніших народностей. Слов'янські й зокрема східнослов'янські („руські“) народи, розуміється, не становлять серед них винятку. Навіть при поверховнім погляді на ріжні слов'янські, а зокрема сх.-слов'янські народи, кидається у вічі величезна ріжниця між ними, як під оглядом культури, світогляду, побуту, вдачі, так навіть і під оглядом фізичним. Етнографічні й антропологічні наукові досліді ще яскравіше виявляють сі ріжниці

¹⁾ Докладне справоздання з цієї дискусії видало Укр. Істор.-Філол. Т-во у Празі окремою брошурою п. н. „Откоуду есть пошыла руская земля“ (Прага, 1931).

²⁾ М. Чубатий: „До питання про початки української нації“ („Діло“, 1931, чч. 15—19) і „Ще дещо про початки української нації“ („Діло“, 1931, ч. 47). Див. ще: К. Чехович: „Початки української нації“ („Укр. Голос“, Перемишль, 1931, ч. 2 і „Діло“ 1931, ч. 5), „В справі статті „Початки української нації“ („Укр. Гол.“, Перем. 1931, ч. 3) і „До дискусії про початки української нації“ („Діло“ 1931, ч. 33); М. Кордуба: „Початки української нації“, „Ще в справі початків української нації“ і „Ще про найважніший момент в історії України“ („Діло“ 1930, ч. 286; 1931, ч. 11; 1931, чч. 36—37); анонімна стаття „Спір про початки української нації“ („Нова Зоря“, 1931, ч. 21) і моя ст. „Походження й розміщення східних Слов'ян“ — „Мета“ 1931, ч. 2 (се властиво скорочення моєї давнішої ст. „З найдавнішої історії східних слов'ян. Їх походження й розселення у світлі сучасної археології“, — „Стара Україна“ 1924, ч. 11; порів. ще мою рец. на „Сборник статей по рус. ист., посвящ. Платонову“ — в „ЛНВ“ 1924, X і ст. „До питання про початок державности у сх. слов'ян“ — у „Нашій Бесіді“ 1926, чч. 3 і 4, передрук у „Vseslov. List.“ 1926, ч. 2).

між словянськими (а в тім числі й „руськими“) народами. Як виказали вже в минулому столітті численні антропологічні праці Анучина, Вайсбаха, Вовка, Ікова, Коперницького, Малієва, Янчука та ін., між сучасними словянськими (й зокрема сх.-словянськими) народами етнічної одности нема: „первісну етнічну одність слов'яни (як і більшість європейських народів), в наслідок сильного перемішання з сусідними племенами, які засимілювалися зі слов'янами і втратили свою мову, але не втратили, звичайно, ні свого фізичного типу, ні відмінної вдачі, ні багатьох рис своєї відмінної культури й побуту й т. п.; так нпр. чехи і словаки мають в собі дуже сильну домішку німецької крови, великороси — фінської, в основі болгарської народности лежать так само неслов'янські елементи (стародавних болгарів давніше залічувано до тюркофінів, тепер їх признається особливим, неслов'янським автотонним племенем Східної Європи) ітд.“ Що торкається спеціально східних (або „руських“) слов'ян, антропологічними дослідями уже давно усталено існування серед них чотирох основних і неподібних між собою фізичних типів: 1) українського, 2) білоруського і двох великоруських, 3) суздальського і 4) рязанського (не рахуючи тут таких відмінних під оглядом фізичного типу галузей сх.-слов'янства, як сибірські „чолдони“ та уральські, донські й ін. козаки); серед українців і північних великоросів (особливо суздальців, костромичів, пермців ітд.) переважає широкоголовість, але в той час, як суздальці, костромичі та ін. яскраві блондини, серед українців переважає тип темніший; відрізняються українці від північних великоросів і вищим ростом (у мушчин). Ще більшу різницю помітно між українцями з одного боку й південними великоросами та білорусинами — з другого; бо й серед півд. великоросів і серед білорусинів (котрі по свому фізичному типу стоять найдалі від українців) переважає довгоголовість ітд. Не може підлягати сумнівам, що ці чотири сх.-слов'янські етнічні типи утворилися через асиміляцію слов'янських племен з ріжними, дуже відмінними неслов'янськими народами.

Археологічні досліді, доповнені деякими вказівками старих чужоземних письменників і нашої „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ та висновками етнографічних, лінгвістичних і т. п. студій, не тільки потверджують усталений антропологією факт ріжного походження існуючих нині „сх.-слов'янських“ (або „руських“) народів, але й дозволяють до певної міри зясувати процес асиміляції в східній Європі слов'янських племен з іншими (не-слов'янськими) народами і повстання чотирьох нових етнічних груп, слов'янських по мові й лише почасти, в деякій мірі слов'янських по їх походженню, фізичному типу, вдачі, культурним і побутовим традиціям і т. п. На підставі головно археологічних дослідів і почасти літописних звісток та антропологічних, лінгвістичних і т. п. студій ми можемо нині, з деяким приближенням, установити: звідки прийшли слов'янські племена в Сх. Європу, з якими неслов'янськими народами вони змішалися, коли відбувся той процес

асиміляції, коли і як відбувалося творення існуючих нині сх.-словянських („руських“) народів.

Щоби уникнути можливого закиду в національній тенденційності, при освітленні зазначених питань будемо користуватися головним чином дослідями й висновками великоруських учених, в першій мірі найліпшого дослідника й знавця сучасної сх.-словянської археології великоруського ученого проф. О. Спіцина.

Передусім, на підставі даних сучасної археології, можна з достатньою певністю стверджувати, що в VIII—XI ст. словянські племена східної Європи склалися з двох етнічних груп, дуже відмінних і походженням і культурою, віруваннями, побутом ітд. Основними племенами однієї з тих двох груп — південної, пра-української були волиняни, поляни, деревляни і дреговичі; дуже близькі до них були, очевидно, й сіверяни, тиверці, уличі, лучани. Основними племенами другої групи — північної, великорусько-білоруської були кривичі та ільменські (або новгородські) словіни; до цієї ж групи, безсумнівно, належав і словянський елемент волго-окського краю, в якому пізніше повсталася московська держава; що словянськими кольонізаторами волго-окського краю були саме кривичі й новгородці, а не переселенці з півдня, з України, се нині признають, здається, всі найавторитетніші великоруські учені, в тому числі Спіцин, Платонов, Любавський та ін. Менше ясне походження та становище серед інших сх.-словянських племен вятичів і радимичів, котрі неначе б то становлять третю, середню групу; та після висновків найбільш авторитетного сх.-словянського археолога Спіцина, вятичі й радимичі по своєму походженню стояли близько до кривичів та новгородських словінів.

II

Положення й дальша доля цих двох словянських етнічних груп у сх. Європі були зовсім різні.

Південна, пра-українська група сх.-словянських племен була, як це здається признають всі авторитетні археологи, „основним і дуже давнім населенням Галичини й Волині“. Навпаки, північні (пра-великоруські та пра-білоруські) племена, як доводить Спіцин, прийшли в сх. Європу досить пізно з сучасної Німеччини. „В VIII—IX в. на західних словян — каже Спіцин — насідали німці, нормани й авари й мимоволі довелось тим із них, які не хотіли асимілюватися з німцями, кидати старі, насиджені місця. Галичина вже мала старинне словянське — і то чимале — населення (отже в Галичину західно-словянські кольоністи направитися не могли), — і тому кольонізація пішла у край між литовськими озерами й Поліссям (тобто в сучасну Білорусь), зупинилася на якийсь час на Двині перед фінами (які займали тоді значну частину двинського водозбору), а потім посунулася далі по р. Великій (де повстало згодом князівство псковське) і особливо по Ловаті (тобто в землю новгородську). По пам'ятникам рух цей виражається в досить численних ковенських та

виленьських курганах VIII—IX ст. (а також, певно, і в численних групах курганів витебських та псковських)... Останнім більш менш значним рухом слов'ян із Заходу було переселення їх на Віндаву, дещо ранішим — переселення радимичів і вятичів¹⁾. В 2-й пол. IX ст., судячи по археологічним даним, почалася слов'янська колонізація й волго-окського краю, головним чином з землі смоленських кривичів. В кожнім разі, як доводить Спіцин, археологічні знахідки в волго-окським краї з IX—X ст. подібні лише до таких самих знахідок у Смоленщині (в гніздовським могильнику). Курганів, які можна було б приписати південно- або середньо-східно-слов'янським племенам ані в IX—X, ані в XI—XII ст. в суздальсько-владимирським (та взагалі т. зв. волго-окським) краї, по словам Спіцина, нема. Окремі київські речі у владимирських курганах XI—XII ст., правда, можна стрінути, але „Киян в них нема“; речей, характеристичних для сіверянських та радимичьких курганів XI ст. серед владимирських древностей не знайдено зовсім, древности суздальсько-владимирського краю неподібні до древностей, як сіверянських, так і київо-волинсько-дреговицьких²⁾. Ясно, що слов'янський елемент суздальсько-владимирської землі був північно-східно-слов'янським чи, інакше кажучи, кривичьким. Стару „погодінську“ гіпотезу про заселення суздальсько-владимирського краю, в кожному разі, треба рішучо відкинути, як не оперту на ніяких наукових підставах і суперечну цілком виразним і об'єктивним археологічним даним.

Під час свого розселення в північній половині Сх. Європи північні сх.-слов'янські племена стрінулися з литовцями з численними й різними фінськими племенами (Весь, Муром, Черемиси, Мещера, Мордва й баг. ін.), з автохтонними сх.-європейськими (не фінськими) племенами Меря й болгарам, далі з народом, походження якого для нас неясне, (може й фінським) буртасами ітд.; деякі з тих народів стояли, мабуть не на дуже високім культурнім рівні, інші натоміць як нпр. болгари й певно з ними меряни, а також здається, Весь (інакше Вепси?) мали досить розвинену цивілізацію, піддержували широкі торговельні зносини й були досить могутніми народами. Зустрінувши ці племена, слов'яни деякі з них почасти відсували їх, головню на північ, але в більшості випадків змішувалися з ними, передаючи їм свою мову, а натоміць засвоюючи від них багато рис їх побуту, культури, вірувань ітд. Деякі з тих племен цілковито зіслав'янилися (по мові), як нпр. Мера, Муром, Весь, пізніше Мещера ітд.; з інших племен зіслав'янізувалися лише частини. В наслідок асиміляції різнороманітних племен північної половини Сх.-Європи зі слов'янськими переселенцями з заходу, утворилися нові етнічно-культурні групи, слов'янські по мові й мішані по своєму по-

¹⁾ А. А. Спицын. Археология в темах начальной русской истории, „Сборник статей по русской истории, посвящ. С. Ф. Платонову“, Петербург, 1922, с. 7—8.

²⁾ А. А. Спицын. Владимирские курганы, „Изв. Имп. Археол. Ком.“, вип. XV, 1905, сс. 167—169.

ходженню, фізичному типу, культурі, побутові, віруванням ітд. З огляду на те, що словянські племена, які переселялися зі заходу, правдоподібно, походили з різних частин і різних етнічно-культурних галузей Західної Словянщини, а по своїм переселенні перемішувалися з різними сх.-словянськими не-словянськими народами, в північній половині Східної Європи утворилися не одна, а три чи чотири етнічно-культурні групи, словянські по своїй мові: північно-великоруська з двома дуже відмінними галузями — новгородською й суздальською, білоруська і південно-великоруська. В білоруській групі словянський елемент, мабуть, значніший, хоч і в її формуванні, без сумніву, очевидно не обійшлося без участі інших елементів литовського, фінського, може й ятвязького ітд.; суздальська група, як бачимо з археологічних дослідів, утворилася головню завдяки словянізації Мері й Муроми, так що суздальців, здається, слід вважати за племя словянське тільки по мові й майже зовсім несловянське по його походженню. Значну домішку несловянського, головню фінського елементу мають безперечно й інші великоруські етнічні галузі. Та з бігом часу з кількох відмінних пра-великоруських етнічних галузей утворився один великоруський нарід, хоч певні різниці антропологічні, язикові, побутові й т. п., і то досить значні, існують між північними й південними великоросами до нині. А в свій час, в XV—XVI ст. московські „государі“, переводячи примусову національно-державну уніфікацію великоруських земель і племен, мусіли провадити досить тяжку боротьбу з самостійницькими змаганнями північних великоросів, переселювати цілі маси північних великоросів до Московщини (в тіснім розумінні того слова), а південних великоросів з Москви то що — до Новгороду та ін. земель північної Великоросії.

III.

Південна пра-українська група сх.-словянських племен, як ми вже зазначали, була, по висновкам найавторитетніших археологів, основим і стародавнім населенням Галичини й Волині. В часах „великого переселення народів“, вона без сумніву, займала вже зах.-українські землі. Після ж „великого переселення“ ці галицько-волинські слов'яни почали, певно, досить енергійно кольонізацію східної й південної України (перші початки цієї кольонізації, дуже ймовірно, відносяться вже до часів: перед „великим переселенням народів“). Та, ідучи на південь і на схід, галицько-волинські слов'яни зустрілися з несловянськими народами — з деякими германськими племенами, а головню з досить великими по численності, організованими й культурними народами, яких чужоземні письменники називають скитами, сарматами й алянами. До недавнього часу панував погляд, що се були народи іранського походження; нині теорія іранського походження тих племен сильно захитана; в звязку з „яфетидологічними“ дослідями, котрі взагалі перевертають до гори дном багато етнологічних теорій, висловлюється твердження, що ски-

ти, сармати й аляни — це одна з основних груп „яфетичного“ кореня. В кожному разі, не підлягає ніяким сумнівам, що галицько-волинські слов'яни при своїм поширенні на схід і південь України перемішалися з семи неслов'янськими народами, і в наслідок цієї асиміляції повстала нова етнічна група, новий нарід слов'янський по своїй мові і мішаний слов'яно-скито-сармато-альянський по своєму походженню, фізичному типу, культурі, побутуві ітд. Під оглядом культурно-побутовим цей нарід був більше скито-сармато-альянським, ніж алянським. Як вияснює один з найбільших сучасних археологів проф. М. Ростовцев,¹⁾ протягом цілого першого тисячоліття по Р. Хр. культурна традиція на території „південної Русі“ лишалася нерозривною. Культура київської Русі IX—XI ст. не була новатором, а послідовним, дальшим продовженням дуже давньої скито-сарматської культури. З того слідує, що — не вважаючи на бурхливі події й переселення на території України на протязі кількох віків — старе її населення не зникало, не винищувалося; навпаки, все лишалася основна й певно численна етнічна група, котра вбирала в себе нові етнічні елементи, навіть міняючи мову, заховувала й продовжувала стару культурно-побутову традицію, уподібнювала до себе в культурно-побутовім відношенні прийшли елементи й клала підстави до дальшого плекання старої скито-сарматської культури.

Отсе етнічно-культурне зєдинення галицько-волинських слов'ян зі скито-сармато-альянськими племенами в один нарід, званий спершу антами, потім русами, русичами або русинами (чужоземні, особливо грецькі письменники часто звали його в IX—X стол. також „скитами“), і нині українцями, на наш погляд і треба вважати нашою історичною ерою чи, коли хочете, „найважливішим моментом“ в історії України, бо се був момент, коли повстав новий і одмінний від інших слов'янських і „яфетичських“ народів, нарід русько-український.

Коли ж саме відбувся цей процес етнічно-культурного зєдинення галицько-волинських слов'ян зі скито-альянськими племенами? Процес цей, очевидно, ростягнувся на кілька століть. Початки його треба класти, мабуть, на часи, близькі до „великого переселення народів“, котре уможливило в ширших розмірах переселення галицько-волинських слов'ян на схід і південь. Перші, не цілком певні звістки про антів, в котрих найправдоподібніше треба бачити — як зазначив уже Спїцин — не чисто слов'янський, а скоріше слов'янізованій „скитський“ або алянський нарід, відносяться, як відомо, до кінця IV ст., — сей момент і вважає наш найбільший історик Михайло Грушевський початком історії українського народу (отже на ціле тисячоліття давніше, ніж се робить Кордуба). Цілком певні звістки про антів маємо від VI ст. В цім столітті процес обєднання слов'янських племен зі скито-альянськими пішов значно наперед. В кожному разі, в VIII — IX ст.

¹ M. Rostovtzeff. Les origines de la Russie kiévienne, „Revue des études slaves“, II, 5—18.

на Україні вже існувала засимільована й більш-менш суцільна етнічно-культурна група, котру ми маємо право розглядати, як один нарід чи одну націю, як і розглядав її в серед. Х ст. Константин Порфірогеніт, називаючи її Русею властивою — Русею внутрішньою й протиставляючи їй руські кольонії — зовнішню Русь (землі великоруські й білоруські).

Один з учасників дискусії про початки української нації незвичайно сміливо висказує твердження, що „не може бути мови“ (!) про існування української чи великоруської нації перед Володимиром Вел., бо: 1) тоді в Східній Словянщині був тільки „сирий етнічний матеріал, звязаний лише родово-племінним устроєм“ (!, і 2) „чи існували вже тоді якісь об'єктивні окремішності, спільні для групи племен з нинішньої етнографічної української, великоруської (а навіть білоруської) території, це дуже важко устійнити, й цього теж не зробить мабуть наука ніколи, а хто рішуче твердить, що вони вже тоді існували, той висказує бажання (???)“, а не наукове твердження“. — Очевидно, дослідникові, котрий написав зацитовані рядки, лишилися невідомі досліди й висновки українських і великоруських археологів, зокрема визначних великоруських учених Ростовцева й Спіцина. Бо як раз сучасна великоруська археологія стверджує на підставі об'єктивних археологічних здогадів існування виразних об'єктивних окремішностей, спільних для південно-східнослов'янської групи племен (полян, деревлян, волинян ітд.) і незначних північно-східно-слов'янським племенам; при чому особливо цінні вказівки й висновки в сім питанні дає родовитий великорос, уродженець Вятки і навіть патріот вятського краю, професор ленінградського університету Олександр Спіцин, котрий — підносячи відмінне походження й окремішність праукраїнських племен від пра-великоруських та пра-білоруських племен — напевно руководиться не якимсь особистим своїм „бажанням“, а плодами п'ятидесятилітньої своєї наукової праці та праці ін. учених археологів, істориків, антропологів ітд.

Ще менше слухним треба признати другий мотив заперечення можливості існування української (чи пра-української) нації в перед-володимирових часах — ніби-то низький, примітивний, „родоплемінний“ характер суспільної організації праукраїнських племен в перед-володимирових часах. Теорію існування примітивного родо-племінного устрою сх.-словян аж до часів Володимира Вел. (і навіть пізніше), дуже популярну в першій пол. XIX ст. сильно захитали вже слов'янофіли (особливо К. С. Аксаков у своїй знаменитій праці „О древнемъ бытъ у Славянъ вообще и у Русскихъ въ особенности“, вид. 1852 р.); при дальшій розвитку археологічних, історичних та історично-правничих студій очевидно ясністю виявилось, що говорити про існування примітивно родо-племінного устрою на Україні при перших „Рюриковичах“ неможливо; пра-українські сх.-слов'янські племена вже перед „Рюриковичами“ вийшли зі стадії примітивного родового устрою (за „Рюриковичів“ у них лишилися вже хіба деякі рештки

й пережитки родового устрою) і досягли значних успіхів як в області культурній взагалі, так і спеціально в області суспільно-державної організації; „Рюриковичі“, по вислову знаного українського історика права, застали на Русі вже „готовий державний устрій“. Про загальний культурний розвиток населення України перед Володимиром В. і перед „Рюриковичами“, зокрема про старинність української культури тих часів, цінні висновки подає славнозвісний великоруський археолог Ростовцев (у цитованій уже нами статті „Les origines de la Russie kievienne“).

Незвичайно цікаві, але, на жаль, не зовсім ясні відомості про високо розвинену державну організацію на Україні в перед-рюриковичівській добі подає арабський письменник 1-ої пол. X ст. Масуді: по його словах, одним із головних словянських племен є племя Валінаана; те племя мало давніше(?) велику державу; під його владою були всі інші племена словянські, його королеві підлягали королі інших племен; але потім настали роздори, племена розлучилися й стали управлятися незалежними королями. Розуміється, у склад цієї держави Валінаана входили не всі племена словянські, а приблизно мабуть самі лише пра-українські; центр цієї держави, найправдоподібніше, був на Волині, (племя Валінаана = Волиняне?), хоч дехто хоче бачити його в тмуторокансько-озівській Русі тощо. Коли саме існувала ця велика держава Валінаана, на жаль добре не знаємо, але певно, що в перед-рюриковичівській добі. Та для нас тут важний самий факт існування вже в дуже давніх часах розвиненої державної організації пра-українських племен, в котрій бачимо один з цікавих проявів суспільного й культурного розвитку пра-українського народу і рівночасно змагання до зєдинення цих племен в одну державу.¹⁾

Держава Валінаана розвалилася; але через якийсь час на її руїнах робиться спроба утворення нової великої держави на Україні, з центром у Києві. Вже в першій полов. IX ст. київський князь — „хакан“ (каган) намагається здобути гегемонію на Україні, а пізніше (в 2-ій пол. IX й особливо в X ст.)—і в усій Сх. Європі. Сей розвиток державности на Україні в IX—X ст. висловлювався не тільки в спробах зовнішнього державного зєдинення пра-українських племен та підбивання ін. земель Сх. Європи, але й у внутрішній державній організації. Найвиразнішими проявами внутрішнього розвитку державної організації на Україні в IX—X ст. були передусім спроби християнізації України (за Бравлина, Аскольда, св. Ольги й правдоподібно за Ярополка), безсумнівно найтісніше звязані з внутрішніми державними змаганнями найвизначніших руських князів IX—X ст., далі — урядова діяльність перших „Рюриковичів“, особливо Ігоря й Ольги, розвиток державного апарату вже за Ігоря, значна суспільна диференціяція, сліди котрої бачимо особливо виразно за

¹⁾ Порів.: В. О. Ключевскій, „Курсь русской истории, I, ст. 124.

